

Władysław Węglarz

Struktura społeczno-zawodowa ludności parafii Bagno w latach 1766-1874

Studia Salvatoriana Polonica 4, 153-167

2010

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

Ks. WŁADYSŁAW WĘGLARZ SDS

▪ Struktura społeczno-zawodowa ludności parafii Bagno w latach 1766–1874¹

W historiografii współczesnej, zwłaszcza kościelnej, dają się zauważyć tendencje do pisania monografii małych miejscowości czy wycinkowych dziejów parafii. Jest to trend zupełnie słuszny, ponieważ brakuje do tej pory opracowań o charakterze lokalnym. Twórczość ta jest tym bardziej cenna, iż bazuje głównie na materiale źródłowym, jaki można w większości znaleźć w kancelariach i archiwach parafialnych. Badacz przeszłości ma tutaj duże możliwości działania.

Kodeks Prawa Kanonicznego operuje pojęciem parafii jako „określonej wspólnoty wiernych, utworzonej na sposób stały w Kościele partykularnym” (kan. 515 §1). Duszpasterz z kolei dąży do pogłębiania życia liturgicznego i troszczy się, by doprowadzić do rozkwitu poczucie wspólnoty parafialnej². Historyk natomiast pyta o ilość wyznawców, o warunki ich życia w aspekcie demograficznym, społecznym i zawodowym. Uzyskanie odpowiedzi na te pytania bywa niekiedy trudne. Często już na etapie kwerendy widzi się duże dysproporcje między ilością dokumentów o charakterze administracyjnym, a grupą źródeł dotyczących bezpośrednio wiernych. Sytuacja jest poniekąd zrozumiała. Decyzje odgórne wymagają prawnego udokumentowania, zaś te, które wprost dotyczą mieszkańców, zawarte są w ogłoszeniach duszpasterskich

Ks. dr WŁADYSŁAW WĘGLARZ SDS – doktor historii Kościoła; wykładowca w Wyższym Seminarium Duchownym Salwatorianów w Bagnie; e-mail: abba@sds.pl.

¹ Niniejszy artykuł jest oparty na pracy magisterskiej autora pt. *Ludność katolicka parafii Bagno w latach 1766–1874*, powstałej w 1981 r. pod kierunkiem prof. dra hab. Zygmunta Sułowskiego na Sekcji Historii Wydziału Nauk Humanistycznych KUL.

² Por. Sobór Watykański II, Konstytucja o liturgii świętej *Sacrosanctum concilium*, nr 42.

i w statystyce ogólnej, podawanej z ambony zwykle z końcem mijającego roku. Kroniki parafialne nie zawsze oddają prawdziwy obraz rzeczywistości. Nadto, im głębiej sięgamy w przeszłość, tym rzadsze stają się źródła mogące udzielić szukanych informacji. Ich brak może niekiedy zrazić badacza, zwłaszcza początkującego, do zajęcia się problemem populacji ludności. Czy jednak niedostatek materiałów usprawiedliwia rezygnację z podjętego tematu? Czy wszystkie możliwości w tym względzie zostały w pełni wykorzystane? Artykuł niniejszy chce zwrócić uwagę na mało niekiedy doceniany zbiór źródeł.

I. Metryki kościelne – źródłem informacji

Okazuje się, że wprost nieocenione skarby mogą leżeć gdzieś na dnie szaf w kancelariach kościelnych³. Są to stare metryki, czyli rejestry chrztów, ślubów i zgonów, których prowadzenie weszło w zakres obowiązków duszpasterskich począwszy od Soboru Trydenckiego. Nie wszędzie jednak wiernie stosowano się do tych nakazów, stąd też na przestrzeni lat widać spore luki w zapisach. Również duża część ksiąg, zwłaszcza na terenach zachodniej Polski, zaginęła – głównie na skutek działań wojennych, a czasem i powojennych „porządków”. Tam, gdzie się zachowały, stanowią dziś fundamentalne i często jedyne źródło do poznania wspólnoty wiernych w jej wielorakich aspektach. Parafii Bagno w województwie dolnośląskim dopisało duże szczęście i dawna kancelaria nie uległa zbytniemu przetrzebieniu. Ocalały niemal wszystkie księgi metrykalne przechowywane obecnie na plebanii bądź w archiwach wrocławskich⁴.

³ K. Dobrowolski, *Znaczenie metryk kościelnych dla badań naukowych*, „Rocznik Towarzystwa Heraldycznego” 5(1920), s. 90-110. Metryki stanowią również jedyne źródło do poszukiwania antenatów poszczególnych osób.

⁴ Najstarsze z nich, pojedyncze tomy, niekompletne, zawierające rejestry ludności katolickiej, jak i protestanckiej, znajdują się w Archidiecezjalnym Archiwum we Wrocławiu (cyt. dalej: AAW). W 1755 r. ówczesny proboszcz Franciszek Liguda zaprowadził trzy odrębne księgi metrykalne, po jednej dla każdego z trzech kościołów znajdujących się w parafii. W Bagnie i Godzięcinie dokonywano w nich rejestracji w zasadzie do 1766 r. W Lubnowie zaprzestano prowadzenia ewidencji chrztów i pogrzebów w 1757 r., a ślubów tuż po założeniu księgi. Metryki z Bagna i Godzięcina znajdują się w AAW pod sygnaturą 20 d oraz 20 e. Do roku 1759 rejestrowano w księdze z Bagna dzieci pochodzące zarówno z rodzin katolickich, jak i protestanckich. Śluby zapisywano, ale tylko katolickie. Przy adnotacji pogrzebów w latach 1755–1769 podawano wyznanie zmarłego, później rejestrowano już tylko katolików.

Możliwości badawcze, jakie dają metryki, są jednak – zwłaszcza przy pisaniu dziejów parafii – mało wykorzystane. Wynika to z wielu przyczyn. Pomijając świadome zaniechanie ze strony badacza, pierwszą przeszkodą jest język, zwykle obcy (łaciński, niemiecki, rosyjski), poza tym trudny, nie tyle do zrozumienia, ile raczej do odczytania, mało kaligraficzny dukt. Nadto operowanie faktami w skali masowej jest żmudne i długie, wymagające dużo cierpliwości, a konieczność stosowania metod statystycznych nie zawsze idzie w parze z upodobaniem piszącego. Gdy jednak starczy umiejętności i zapisy zostaną poddane właściwej „obróbce”, mogą dać ciekawy obraz badanej społeczności czasów minionych.

Jakich informacji możemy się spodziewać po analizie zapisów metrykalnych? Przede wszystkim danych dotyczących ruchu naturalnego ludności: urodzin, sezonowości, liczebności i dzietności rodzin, ilości i sezonowości zawieranych małżeństw, wiadomości o zgonach, niekiedy ich przyczynach, wieku umieralności, przeciętnej długości życia itd. Mając zgrupowane fakty statystyczne, należy przejść do ich interpretacji i szukać odpowiedzi na pytanie: dlaczego ukazana rzeczywistość wygląda tak, a nie inaczej?

Obok tych podstawowych zagadnień, metryki mogą zawierać marginalnie informacje dotyczące obyczajów, codziennych zajęć, a także układów społecznych i struktury zawodowej mieszkańców.

Artykuł niniejszy jest próbą pokazania przykładowo jednej z wielu możliwości badawczych, jakie dają zapisy metrykalne, gdy chodzi o sprawy społeczno-zawodowe niewielkiej grupy ludności katolickiej parafii Bagno, żyjącej w diasporze protestanckiej. W źródłach nie ma wzmianki, by dochodziło do konfliktów między tymi dwoma społecznościami na tle wyznaniowym. Uwzględniony w tytule przedział czasowy (1766–1874), został podyktowany kompletnością zapisów w księgach metrykach z tego okresu.

II. Historia parafii

Badacze przeszłości Śląska, powołując się na źródła pisane, podają, iż w 1353 r. istniała w Bagnie chrześcijańska świątynia. *Księga Majątkowa Księstwa Wrocławskiego* mówi o uposażeniu miejscowego proboszcza wynoszącym 2 łany⁵. Ustalenie dokładnej daty powstania parafii jest jednak niemożliwe.

⁵ H. Neuling, *Schlesiens Kirchorte und ihre kirchlichen Stiftungen bis zum Ausgange des Mittelalters*, Breslau 1902, s. 95, 102; B. Panzram, *Geschichtliche Grundlagen der ältesten schlesischen Pharrorganisation*, Wrocław 1940, s. 111.

Na skutek reformacji parafia w Bagnie w XVI w. przestała istnieć. Kościół w 1598 r. zajmowali protestanci⁶. W 1666 r. świątynia znalazła się ponownie w rękach katolików i należała do parafii w Urazie. Do Urazu należały jeszcze kościoły w Godzięcinie, Lubnowie, Gołędzinowie, Pęgowie i Rościsławicach⁷.

Do przekształcenia kościoła w Bagnie w samodzielny ośrodek duszpasterski doszło pod koniec XVII w. Wskazuje na to adnotacja o pogrzebie ks. Mateusza Frantze z roku 1718, zamieszczona w księdze metrykalnej z lat 1718–1750, w której czytamy m.in., że kapłan ten pracował w Bagnie przez 25 lat⁸, czyli musiał tu przybyć w 1693 r. Ta data nie jest jednak równoznaczna z powstaniem ośrodka katolickiego. Nastąpiło to prawdopodobnie nieco wcześniej, ale bliższych danych na ten temat nie mamy.

Parafia dysponowała w tym czasie trzema kościołami: w Bagnie, Godzięcinie, Lubnowie, i miała charakter wybitnie personalny. Należeli do niej nieliczni katolicy wywodzący się z okolicznych wiosek. Pod względem terytorialnym, prócz Bagna, obejmowała: Godzięcin, Lubnów, Borów, Górowo, Mikorzyce, Nowosielce, Osolin, Skokowę i Wielką Lipę⁹.

Pod koniec XVIII w. liczba wsi w obrębie parafii znacznie wzrosła. W porównaniu z rokiem 1738 przybyło ich aż 15, ubyła natomiast jedna, Skokowa, która przeszła do parafii Prusice¹⁰.

⁶ Zob. *Heinzendorfs Kirchen und Schulwesen*, „Heimatblätter des Kreises Wohlau” 5(1926) nr 3, s. 17-19. Relację o przejściu kościoła w Bagnie przez protestantów pod koniec XVI w. i posiadaniu go do roku 1654 podaje również ewangelicki pastor ze Strupiny, Juliusz Rademacher. Zob. J. Rademacher, *Geschichte der Stadt Stroppen*, (b.m.w.) 1914, s. 106; oraz tenże, *Geschichte der Evangelischen Kirchengemeinde Stroppen*, (b.m.w.) 1930, s. 57.

⁷ Według sprawozdania wizytacyjnego z roku 1666–67 nabożeństw w Bagnie, Godzięcinie i Rościsławicach nie odprawiano, gdyż „wszyscy mieszkańcy byli heretykami”. Por. *Visitationsberichte der Diözese Breslau. Archidiakonats Breslau*, cz. I, wyd. J. Jungnitz, Wrocław 1902, s. 406.

⁸ *Księga metrykalna wsi Bagno z lat 1718–1750. Rejestracja pogrzebów*, s. 1, zapis 1, AAW, sygn. 20 c.

⁹ *Schematismus des Bistums Breslau von 1738* (rękopis), AAW II 12.

¹⁰ Dane zaczerpnięte z ksiąg metrykalnych parafii Bagno.

Miejscowości, z których katolicy należeli do parafii Bagno¹¹

Lp.	Miejscowości		Odległość od parafii (km)	Charakter osady
	Nazwy polskie	Nazwy niemieckie		
I	2	3	4	5
1.	Bagno	Heinzendorf	–	wioska
2.	Borów	Krumpach	4	wioska
3.	Brzeźno Duże	Gross Bresen	5	wioska
4.	Brzeźno Małe	Klein Bresen	4	wioska
5.	Ciecholowice	Zechelwitz	9	wioska
6.	Godzięcin	Thiergarten	5	wioska
7.	Grotki	Grotky	6	wioska
8.	Górowo	Konradswasldau	4	wioska
9.	Jary	Jäckel	7	wioska
10.	Ligota Strupińska	Schmark-Ellgut	8	wioska
11.	Lubnow	Libenau	10	wioska
12.	Mikorzycze	Schönbrun	4	wioska
13.	Morzęcin Mały	Klein Muritsch	5	wioska
14.	Nowosielce	Sorgau	9	wioska
15.	Osola	Ritchedorf	5	wioska
16.	Osolin	Esdorf	3	wioska
17.	Pruszowo	Prusgawe	6,5	wioska
18.	Rościśławice	Riemberg	5	wioska
19.	Sławowice	Schlanowitz	6	wioska
20.	Straża	Striese	7	wioska
21.	Strupina	Stroppen	7	miasteczko
22.	Wielka Lipa	Gross Leipe	5	wioska
23.	Wojciechów	Vogtswalde	8	wioska
24.	Zalesie	Hauffen	7	wioska

W latach 30. XIX w. ustaliła się ostatecznie liczba miejscowości należących do parafii, obejmującej teraz obszar w promieniu ok. 10 km. Pod względem administracyjnym od 1738 r. wchodziła w obręb archiprezbiteratu prusickiego. W jego granicach znajdowały się jeszcze parafie: Barkowo, Korzeńsko,

¹¹ *Schematismus oder Statistik des Bistums Breslau*, Wrocław 1842; J.G. Knie, *Alphabetisch-statistisch-topographische Übersicht der Dörfer, Flecken, Städte und anderen Orte der Kön. Provinz Schlesien*, Wrocław 1845; S. Rospond, *Słownik nazw geograficznych Polski Zachodniej i Północnej*, Warszawa–Wrocław 1951 (Uwzględniono również późniejsze zmiany w nazewnictwie).

Powidzko, Prusice, Radziądz, Wszemirów i Żmigród¹². Przed 1751 r. siedzibę archidiecezji przeniesiono z Prusic do Żmigrodu¹³ i tak już pozostało do roku 1945.

Urzędowe dane statystyczne, uwzględniające zarówno katolików, jak i protestantów, pochodzące dopiero z 1828 r., zostały opublikowane przez J.C. Knie'go dwa lata później. Podobne dane z 1840 r. ukazały się w 1845 r.¹⁴ Na ich podstawie można stwierdzić, iż w miejscowościach należących do parafii Bagno mieszkało łącznie 362 katolików, z czego 35,9% stanowiła ludność Bagna (129 osób). Zaś w 1840 r. na ogólną liczbę parafian wynoszącą 504 osoby, 130 z nich (25,9%) pochodziło z Bagna i Mikorzyc. Pozostała część mieszkańców była wyznania protestanckiego. Jeden ze zborów ewangelickich znajdował się w Górowie¹⁵.

Podział mieszkańców pod względem wyznaniowym na dwie grupy, większą protestancką i mniejszą katolicką, był w jakimś stopniu odbiciem stosunków społecznych panujących tu od stuleci. Jego podstawę stanowił system feudalny, gdzie dominującą rolę w gospodarce odgrywała wielka własność ziemska i związana z nią produkcja rolna. Stopień zależności od dworu i areal posiadanej ziemi miał wpływ na zróżnicowanie społeczne ludności wiejskiej.

III. Stan szlachecki w społeczności katolickiej

Majątki ziemskie stanowiące własność szlachecką przechodziły w XIX w. – jak to miało miejsce w Bagnie – w ręce bogatych urzędników czy przemysłowców. Dwory, zwane pałacami lub zamkami (Schloß), znajdowały się w następujących miejscowościach parafii: Bagno, Borów, Brzeźno, Godzięcin, Górowo, Ligota Strupińska, Lubnow, Morzęcin Mały, Osolin, Rościszewice, Sławowice i Wielka Lipa. Folwarki można było spotkać w każdej wsi z wyjątkiem Osoli i Zalesia, a niektóre wioski, jak: Godzięcin, Górowo i Ligota Strupińska miały ich po dwa. Zatem więcej było folwarków niż miejscowości¹⁶.

¹² *Schematismus des Bistums Breslau von 1738*.

¹³ *Atlas Germaniae specialis*, wyd. Officina Homoniana, Norymberga 1753, s. 16.

¹⁴ J.C. Knie, *Alphabetisch-statistisch*.

¹⁵ Do gminy w Górowie należała ludność protestancka z Bagna, Godzęcina, Górowa i Mikorzyc. Utworzona po wojnie trzydziestoletniej, funkcjonowała do 1945 r. W XIX w. liczyła ponad 1600 wiernych, z czego ok. 30% stanowili mieszkańcy Bagna i Mikorzyc (zob. E. Anders, *Statistik der Evangelischen Kirche in Schlesien*, Głogów 1848, s. 298).

¹⁶ J.C. Knie, *Alphabetisch-statistisch*.

O właścicielach miejscowości wiemy bardzo mało. Niektórych znamy jedynie z imienia i nazwiska, czasem tylko z nazwiska. To samo można powiedzieć o ich przynależności wyznaniowej. Skromne informacje, jakimi dysponujemy, zawdzięczamy głównie metrykom kościelnym, które w przypadku parafii Bagno rejestrowały jedynie katolików. Nazwiska osób zamożnych występujące w zapisach dość sporadycznie, świadczą, iż większość z nich wyznała protestantyzm.

W latach 1727–1739 Henryk von Seher-Thoss, właściciel Bagna i Mikorzyc, chrzczył swoje dzieci „beim Prädicanten” w Górowie¹⁷. W prezbiterium starego kościoła bagieńskiego, rozebranego ok. 1900 r., znajdował się grób właścicieli wioski, Zygmunta von Lamberg (†1619), jego żony Barbary oraz ich syna¹⁸.

Do grona nielicznych katolików należał Wintzel Adam de Wastrowsky, właściciel Borowa. W latach dwudziestych i trzydziestych XVIII w. chrzczył dzieci w kościele w Bagnie. Swój katolicyzm manifestował dość okazale, prosząc np. w charakterze matki chrzestnej księżkę cysterek z klasztoru w Trzebnicy. Po rodzinie Wastrowsky wieś Borów przejął przed 1734 r. Jan Wilhelm Antoni von Bachstein, również katolik. Czwooro swoich dzieci ochrzcił w obrządku katolickim.

W miasteczku Strupina żyła (bardziej chyba drobnomieszczańska niż szlachecka) rodzina von Krieger. Ojciec Karol Józef był urzędnikiem akcyzowym. W metrykach kościelnych uwiecznił się tym, że w sierpniu 1777 r. ochrzcił w Bagnie córeczkę, nadając jej aż 12 imion¹⁹. Trzy miesiące później dziecko zmarło. Sam hrabia zakończył żywot 6 lutego 1783 r. w stosunkowo młodym wieku, licząc 46 lat. Jego żona Antonina Józefa z domu von Bedaun występowała w 1780 r. jako chrzestna, potem nie ma już o niej żadnej wzmianki.

W 1795 r. zawarli ślub katolicki Antoni von Rattenberg i Benigna von Matyska z Wielkiej Lipy. Państwo młodzi zamieszkali w miejscowym pałacu, lecz o ich życiu nie posiadamy dalszych relacji.

W Górowie mieszkała rodzina wojskowa: Zofia i Wilhelm Jan Maria von Blumenstein. Pan Wilhelm, w randze generała-majora zmarł 14 grudnia 1835 r. w wieku 67 lat. Dwie jego córki, Zofia Maria Hermina i Konstancja

¹⁷ *Księga metrykalna wsi Bagno 1718–1750*. Wszystkie informacje o szlachcie, jak również datyienne i roczne pochodzą z tej księgi oraz z metryk z lat 1766–1874.

¹⁸ H. Lutsch, *Verzeichnis der Kunstdenkmäler der Provinz Schlesien*, t. III: *Die Kunstdenkmäler der Landkreise des Reg. Bezirk Breslau*, Wrocław 1889, s. 600.

¹⁹ Ilość imion nadawanych przy chrzcie świadczyła o randze społecznej rodziny. Jeżeli dzieci chłopskie otrzymywały zwykle dwa lub trzy imiona, to dzieci z rodzin szlacheckich najmniej cztery. W praktyce używano tylko pierwszego.

Emilia Melania wyszły za mąż w 1837 r. za narzeczonych również szlacheckiego pochodzenia. Pierwsza za Fryderyka Adama von Roth Kirch, druga za Alberta Zygmunta Mikołaja von Debschütz z Sędzic, niedaleko Trzebnicy. Obydwie rodziny opuściły Górów. Państwo von Roth Kirch przenieśli się do Ligoty Pięknej, gdzie razem z nimi mieszkała aż do śmierci wdowa Zofia Von Blumenstein (zmarła 5 stycznia 1858 r.). Państwo von Debschütz osiedli w Sędzicach. Tutaj zmarła pani Konstancja, przeżywszy lat 50. Pochowano ją w grobowcu rodzinnym w Górowie.

Również w Górowie zmarł 14 grudnia 1863 r. kapitan Adolf von Diosecky. Pogrzbek odprawił ówczesny proboszcz Augustyn Zenker. Zmarłego kapitana pochowano na cmentarzu przykościelnym w Bagnie.

Znikoma ilość uchwyconych w źródłach członków okolicznej szlachty nie należała do potentatów ziemskich. Była to raczej szlachta średnia lub drobna, której w okolicy było wiele; w każdej niemal wiosce żyła jakaś rodzina z tytułem „von” przed nazwiskiem. W dziedzinie kultury nie odegrali większej roli, stąd głucho o nich w literaturze. Jedynie źródła kościelne utrwaliły obecność niektórych z nich.

IV. Reprezentanci drobnego mieszczaństwa

Drugi stan społeczny, odnotowany w metrykach, to część drobnego mieszczaństwa z niewielkiej osady o prawach miejskich – Strupiny. Jej mieszkańcy określani są w źródłach metrykalnych jako *Bürger*, co pozwala traktować ich formalnie jako mieszczan, choć większość z nich – jak można przypuszczać – oddawała się również zajęciom rolniczym. W metrykach podany jest ponadto zawód rzemieślniczy tych osób, co z kolei daje możliwość wyodrębnienia wśród nich kilku grup zawodowych.

Pierwszą grupę stanowili szewcy – 8, czyli 19,5% wszystkich rzemieślników, liczących 41 osób. Na drugim miejscu byli bednarze i piekarze – po 5 osób (po 12,1%), na trzecim cieśle i kowale – po 4 osoby (po 9,7%), dalej garncarze – 2 (4,8%). 4 osoby były związane z piwowarstwem. Inne zawody były reprezentowane przez 1 rzemieślnika: malarz, krawiec, rynn timer, rzeźnik, stolarz, felczer, oberżysta, weterynarz i kupiec.

Inną, dziewięćoosobową, grupą byli urzędnicy miejscy. Wśród nich znajdował się burmistrz, kilku urzędników akcyzowych, komornik oraz bliżej nieokreślony urzędnik królewski.

Do grona katolickich mieszkańców Strupiny należała jeszcze ludność służebna. Trudno stwierdzić, czy wszyscy byli obywatelami miejskimi. Czeładź mogła w jakimś stopniu napływać w celach zarobkowych z okolicznych wiosek. Ludzie ci nie mieli bliżej określonego zawodu. Na przestrzeni lat 1766–1874 spotykamy w sumie 10 osób tej kategorii, wśród nich 9 parobków i 1 dziewczynę pracującą u piekarza.

V. Stan chłopski w społeczności katolickiej

Stan chłopski był w społeczności parafialnej najliczniejszy, ale i mocno zróżnicowany. O różnicach decydowała wielkość gospodarstwa, wysokość świadczeń feudalnych i zasobność posiadanego inwentarza. Granica podziału między poszczególnymi kategoriami nie była zbyt wyraźna, co nastęrcza sporo trudności przy podejmowaniu prób wyodrębnienia poszczególnych grup²⁰.

Istotne znaczenie przy tego typu problemach stanowią kryteria klasyfikacyjne, choć nie wszystkie przypadki dają się w nich umieścić, np. w zapisach metrykalnych między kategorią kmieci (*Bauers*) a kategorią wolnych zagrodników (*Gärtners*) występuje grupa pośrednia (*Freistellebesitzers*), w której jednostki raz są objęte tą nazwą, innym razem wliczane do kmieci. W przeprowadzonym przez nas podziale umieściliśmy je w grupie kmieci, ze względu na stopień zależności od dworu, który – jak się wydaje – był mniejszy niż zagrodników.

W kategorii kmieci będą zatem znajdować się grupy chłopów określanych w źródłach jako: *Freibauers*, *Dienstbauers*, *Freistellebesitzers*, *Bauergutsbesitzer* i *Freierbass*. Wszystkich przedstawicieli tej kategorii było w omawianym okresie 63, co stanowi 16,5% stanu chłopskiego i 7,9% wszystkich katolików. Tzw. wolnych posiadaczy było w gronie chłopów stosunkowo najwięcej (64,7%), na drugim miejscu znajdowali się kmiecie wolni (33,3%). Inne grupy reprezentowane były w mniejszym procencie.

Największy odsetek kmieci występował w Bagnie i Górowie – po 12 (19%), następnie w Rościśławicach – 11 (17,4%), w Godzięcinie – 6 (9,5%), w Wielkiej Lipie – (6,3%), w Lubnowie i Nowosielcach – po 3 (po 4,7%), w Borowie, Morzęcinie Małym i Sławowicach – po 2, w Jarach, Osoli, Osolinie, Pruszwowie – po 1. Przytoczone tu cyfry są w jakimś stopniu proporcjonalne do danych

²⁰ *Atlas historyczny Polski. Śląsk w końcu XVIII wieku, cz. 2: Komentarz*, wyd. J. Janczak, T. Ładogórski, Wrocław 1976, s. 57.

z 1787 r., opublikowanych przez Zimmermanna, które pokazują, że największa ilość kmieci mieszkała w czterech pierwszych miejscowościach.

Grupę społeczną liczącą od kmieci stanowili zagrodnicy – 91, co wynosi 23,9% stanu chłopskiego, a 11,4% wszystkich katolików. W metrykach kościelnych widoczny jest podział zagrodników na trzy grupy: wolnych (*Freigärtners*), omłockowych (*Dreschgärtners*) i groszowych lub czynszowych (*Groschegärtners*). Wolni zagrodnicy zajmowali pod względem liczebnym pierwsze miejsce – 57 (62% wszystkich zagrodników). Znaczna ich część mieszkała w Bagnie (18 – 31,5%), następnie: w Morzęcinie Małym (8 – 14%), Lubnowie (6 – 10,5%), w Borowie (5 – 8,7%), Brzeźnie (4 – 7%). W takich miejscowościach, jak: Górowo, Jary, Nowosielce i Osolin spotykamy zaledwie kilku zagrodników, co stanowi mniej niż 5% wszystkich zagrodników wolnych.

Zagrodnicy omłockowi w liczbie 20 (21,9% wszystkich zagrodników) najliczniej występowali w Bagnie i Borowie (po 5), w Brzeźnie było ich 3. W innych wsiach odsetek zagrodników był znikomy.

Zagrodników groszowych było stosunkowo najmniej, tylko 12 (13,1%). Wywodzili się głównie z Borowa, Brzeźna, Godzięcina i Mikorzyc.

Obok zagrodników występują w źródłach chałupnicy (27 – 7,1%) określane jako: *Hauslers*, *Freihauslers* oraz *Angerhauslers*. W dwóch pierwszych nazwach chodzi prawdopodobnie o tę samą grupę chałupników, tylko że raz pisano dokładniej *Freihauslers*, innym razem używano nazwy ogólnej – *Hauslers*. W trzecim przypadku chodzi o tzw. chałupników wygonowych. Ogólnie, słowem „chałupnik” nazywano ludzi, którzy, według XIX-wiecznego słownika: „keine eigenen Grundstücke haben”²¹. Tych stosunkowo najwięcej było w Bagnie – 10 (37% wszystkich), w Lubnowie – 5 (18,5%), w Nowosielcach – 4 (14,8%), w Górowie – 3 (11,1%); w Borowie, Brzeźnie, Ligocie Strupińskiej, Osolinie i Rościśławicach – po 1.

Do kategorii ludności bez ziemi możemy zaliczyć występujące w źródłach 16 osób będących na dożywocie – wycuźników (*Auszüglers*)²². Czterech z nich mieszkało w Bagnie, w Morzęcinie Małym – 3, w Nowosielcach i Rościśławicach po 2. Po 1 – w Borowie, Górowie, Osolinie, Sławowicach i Wielkiej Lipie.

Dość pokaźną część społeczności katolickiej stanowiła ludność służebna (48,1% stanu chłopskiego). W tej kategorii można wyróżnić cztery grupy: parobków, pasterzy, służące i wyrobników. Do pierwszej z nich zaliczamy

²¹ Mozin-Poschier, *Vollständiges Wörterbuch der deutschen und französischen Sprache*, t. III, Stuttgart 1863, s. 856.

²² Por. *Encyklopedia Powszechna PWN*, t. I, Warszawa 1973, s. 615, hasło: *Dożywocie*.

tych wszystkich, którzy określani są w źródłach jako: *Knechts*, *Hofeknechts*, *Pferdeknechts*, *Ochsenknechts*, *Grossknechts*, *Mittelknechts*, *Dienstknechts*, *Gesellen*. Zróżnicowania spowodowane były warunkami zarówno społecznymi, jak i zawodowymi.

Parobcy stanowili najliczniejszą grupę (119 – 14,9%), co w odniesieniu do całości stanu chłopskiego daje 31,3%. Najwięcej parobków mieszkało w Osolinie – 17, 14 było w Lubnowie, po 10 w Brzeźnie i Wielkiej Lipie, w Strupinie – 9, w Godzięcinie i Nowosielcach – 8, w Borowie – 7, w Ligocie Strupińskiej – 6, dalej kolejno: po 5 w Bagnie i Górowie, w Mikorzycach – 4, po 3 w Ciecholowicach i Rościszawicach, po 2 w Morzęcinie Małym i Zalesiu. W czterech innych miejscowościach mieszkało po 1.

Przy wyodrębnieniu kolejnej grupy ludności służebnej, pasterzy, napotykamy na pewną trudność, polegającą na tym, że część z nich rekrutowała się z parobków (*Schäferknechts*). Pozostali są określani w źródłach jako: *Hirten*, *Schäfers*, *Schäfersmeisters*, *herrschaftliche Schäfers* oraz *Gemeinhirten*. Trzeba tu dodać, że wypasy nie wymagały zawsze stałej ilości pasterzy. Niektórzy z nich mogli trudnić się tym zajęciem zależnie od potrzeb i sytuacji, głównie w porze letniej, zimą zaś wykonywać inne prace. Stąd można by ich zaliczyć razem z parobkami do jednej grupy, tym bardziej że w metrykach określenie ich tym mianem było spowodowane wykonywanym zawodem, a nie przynależnością społeczną.

5 pasterzy wywodziło się z Bagna, Borowa i Godzięcina, 4 – z Nowosielec, 3 – z Lubnowa, 2 – z Jar, Mikorzyc i Stróży. Po 1 zamieszkiwało w pozostałych miejscowościach. W sumie, w badanym okresie, liczba pasterzy wynosiła 37 osób, co stanowiło 9,7% stanu chłopskiego.

W tej samej grupie społecznej znajdowali się wyrobnicy, zarówno mężczyźni, jak i kobiety (*Tagelöhners*, *Tagearbeiters*). W metrykach zostało ich wymienionych 18, z czego 4 mieszkało w Lubnowie, 3 – w Wielkiej Lipie, po 2 – w Pruszwowie i Rościszawicach, po 1 w Bagnie, Górowie, Morzęcinie Małym, Nowosielcach, Osolinie i Zalesiu. Ponadto 1 wyrobnik był zatrudniony w Górowie w cegielni jako *Ziegelarbeiter*. Kobiety-wyrobnice (9 osób) pracowały na dworach, folwarkach oraz u bogatszych kmieci w Górowie i Lubnowie i w Nowosielcach u młynarza.

VI. Pozostałe kategorie i grupy zawodowe ludności katolickiej

Dość dużo osób (98) było zatrudnionych na dworach. Większość z nich wywodziła się zapewne ze stanu chłopskiego. Ludzie ci wykonywali swe zajęcia raczej na sposób stały, choć nie można wykluczyć świadczenia usług sezonowych lub doraźnych. W tej kategorii ludności znajdowali się:

- dozorczy-odźwierni (*Hausmanns*) – 4,
- kamerdynerzy (*Kamerdiners*) – 3,
- klucznik (*Schlüsser*) – 1,
- kowale (*Hofeschmieds*) – 7,
- kucharz (*Hofekoch*) – 1,
- leśnicy (*Försters, Oberförsters, Jägers*) – 17,
- ogrodnicy (*Hofegärtners, Ziergärtners, Kunstgärtners, Herrschaftliche Gärtners, Weingärtners*) – 20,
- stróże (*Hofewächters, Nachtwächters*) – 6,
- urzędnicy (*herrschaftliche Inspectors Beamtes, Amtmanns*) – 14,
- woźnice (*Herrschaftliche Kutschers*) – 8,
- wójtowie-zarządcy (*herrschaftliche Vogts*) – 17.

Ze względu na licznie występujące w tej okolicy dwory, ludzi tych spotykamy niemal we wszystkich wioskach.

Niektórzy z mieszkańców uprawiali bardziej niezależne zawody, tzn. niezwiązane bezpośrednio z ziemią, ani też z dworem czy folwarkiem. Do nich należeli głównie: browarnicy, karczmarze i młynarze. Browarnicy-piwowarzy, wymienieni w źródłach, byli albo dziedzicznymi (*Erbbrauers*), albo dzierżawcami browarów (*Pachtbrauers, Niethbrauers*). W metrykach z lat 1766–1874 występuje ich 22, z których 4 mieszkało w Rościśławicach, 3 – w Bagnie, Brzeźnie i Ligocie Strupińskiej, 2 – w Borowie i Gródku, 1 w Godzięcinie, Lubnowie, Osoli, Osolinie i Wielkiej Lipie. W Bagnie mieszkał także 1 gorzelnik.

Wśród karczmarzy – podobnie jak w przypadku browarników – możemy wyróżnić dziedzicznych (*Erbkretschmers*) oraz takich, którzy wynajmowali swoje karczmy innym (*Pachtkretschmers*). Obok tej grupy należy wymienić także wspomnianych w źródłach oberżystów (*Gastwirth*). Wraz z nimi miało się katolikami 26 karczmarzy, co stanowi dość okazały odsetek. Najwięcej było ich w niewielkim Morzęcinie – 5, w Bagnie, Brzeźnie i Godzięcinie – po 3, w Ciecholowicach, Lubnowie, Wielkiej Lipie i Zalesiu – po 2, w Borowie, Ligocie Strupińskiej, Osoli i Strupinie – po 1.

Młynarze, zależnie od rodzaju i sposobu posiadanych urządzeń, bywali określani w metrykach pojęciami: *Wassermüller*, *Windmüller*, *Erbmüller*, *Pachtmüller*. Młynarzy wszelkiego rodzaju było w sumie 28. W Lubnowie mieszkało 6, w Brzeźnie – 5, w Bagnie i Godzięcinie – po 3, w Borowie, Górowie, Morzęcinie Małym i Sławowicach – po 2, po 1 w Rościsławicach, Wielkiej Lipie i Zalesiu.

W gronie społeczności katolickiej spotykamy również piętnastoosobową grupę wojskowych. Mogli to być albo wysłużeni weterani, albo żołnierze urlopowani lub ci, którzy pełnili jakąś służbę w miejscowościach na terenie parafii.

Nadto w metrykach wymieni są różnego rodzaju rzemieślnicy, w sumie 43 osoby. Byli to raczej – w dzisiejszym rozumieniu – chałupnicy, wywodzący się z różnych kategorii chłopów. Wykonywany zawód stanowił dla nich dodatkowe źródło utrzymania, gdyż głównym była praca na roli. Wśród mieszkańców określano ich zgodnie z usługami, które świadczyli dla innych. Prawdopodobnie według tych kryteriów zarejestrowano ich w księgach metrykalnych. Wśród nich znajdowali się:

- cieśle (*Zimmermanns*) – 2,
- felczer (*Bader*) – 1,
- kowale (*Schmieds*) – 4,
- krawcy (*Schneiders*) – 7,
- murarze (*Maurers*) – 15,
- piekarz (*Backer*) – 1,
- szewcy (*Schumachers*, *Schusters*) – 8,
- tkacze (*Webers*) – 5.

W latach 1766–1874 pracowało w Bagnie 9 duchownych²³ i 4 organistów, z których 3 było równocześnie nauczycielami w katolickiej szkole elementarnej. 3 parafianie dzierżawili grunty kościelne: 2 w Godzięcinie i 1 w Bagnie.

W metrykach występuje ponadto 59 osób o nieokreślonej bliżej profesji (*Inwohmers* lub *Einwohners*). W 51 przypadkach brakuje adnotacji o wykonywanym zawodzie.

²³ Byli to proboszczowie lub administratorzy parafii: Karol Gärtner (1755–1778), Florian Bleibsch (1778–1791), Piotr Volkmer (1792–1813), Tadeusz Böhm (1813–1814) jako administrator, Chryzostom Böbel (1814–1817), Dominik Franciszek Alsch (1817–1836), Augustyn Seliger (1836–1837) jako administrator, Emanuel Stephan (1837–1840), Augustyn Seliger (1840–1844), Augustyn Zenker (1844–1878).

Struktura społeczno-zawodowa ludności katolickiej w latach 1766-1874

Nazwa stanu lub zawodu	Liczba	Procent
Drobna szlachta	9	1,1
Drobne mieszczaństwo	54	6,7
Kmiecie	63	7,8
Zagrodnicy	91	11,3
Chałupnicy	27	3,3
Wycuźnicy	16	1,9
Parobcy	119	14,8
Pasterze	37	4,6
Służące	9	1,1
Wyrobnicy	18	2,2
Ludność pozostająca na usługach dworu	98	12,2
Ludzie wolnych zawodów	76	9,4
Rzemieślnicy	43	5,3
Duchowni	9	1,1
Organiści – nauczyciele	4	0,4
Dzierżawcy gruntów kościelnych	3	0,3
Wojskowi	15	1,8
Ludzie o nieokreślonym bliżej zawodzie	59	7,3
Ludzie pod względem społecznym i zawodowym bliżej nieokreśleni	51	6,3
Razem	801	100

VII. Podsumowanie i zakończenie

W podsumowaniu warto przedstawić ogólnie wymienione dotąd stany, warstwy oraz kategorie ludności katolickiej. Jej przekrój społeczny przedstawiał się następująco:

- stany: szlachta, mieszczaństwo, chłopci;
- warstwy: drobna szlachta, drobne mieszczaństwo, ludność niebędąca w służbie, ludność służebna;
- kategorie chłopów wolnych: kmiecie, zagrodnicy, komornicy, wycuźnicy;
- kategorie ludności służebnej: parobcy, pasterze, wyrobnicy, służące.

Grupy zawodowe wywodzące się z warstwy chłopów i drobnego mieszczaństwa:

- ludność na usługach dworu,

- tzw. „wolne” zawody,
- rzemieślnicy.

Przedstawiona w artykule struktura społeczna i zawodowa ludności parafii Bagno nie wyczerpuje całości tego zagadnienia. Zresztą, nie było to celem opracowania. Chciano wskazać jedynie na duże możliwości badawcze, które dają niedoceniane nieraz źródła, zamknięte w kościelnych kancelariach i archiwach. Przy odrobinie cierpliwości piszącego i właściwym ich wykorzystaniu, mogą oddać cenne usługi w pisaniu opracowań, zwłaszcza o charakterze lokalnym.

SOCIO-OCCUPATIONAL STRUCTURE OF THE POPULATION OF THE PARISH OF BAGNO IN THE YEARS 1766-1874

Summary

The aim of the article is to draw scientific attention to the use, in the historical research, of historical data contained in the parish registers. Based on their records the author shows, by the example of the parish of Bagno, how the knowledge about human society may be expanded, especially that of small towns of which other sources say little or nothing. Cross section of the population of the parish shows representatives of the gentry, petty bourgeoisie and the vast majority of peasants. The latter, the most numerous, but also the poorest, were not able to leave a lasting trace in the life of the parish, nor in the sphere of the local culture. It is thus not surprising that the parish Bagno was one of the poorest in the diocese of Wrocław.